

Az eltűnt jelen nyomában

Popovics Zoltán: *A prezentifikáció fenomenológiája*

Budapest: L'Harmattan kiadó, 2014. 392 oldal

„Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.”

József Attila: *Észmélet*

Popovics Zoltán könyve a *Vergegenwärtigung* husserli terminusának magyar nyelven megjelent eddigi legteljesebb, legrészletesebb elemzését nyújtja. A probléma elemzése során egyaránt érvényesít diakronikus és szinkronikus szempontokat – tehát végigveszi a fogalommal kapcsolatos legfontosabb husserli szövegeket kronológiai rendben, ugyanakkor folyamatosan vizsgálja az egyes műveken, dokumentumokon belüli jelentéssingadozásokat és -tendenciákat. Popovics könyvének az egyik fő tézise az, hogy a *Vergegenwärtigung* nem csupán egy különös részletkérdés Edmund Husserl filozófiájának és életművének egészén belül, hanem a husserli fenomenológia megértéséhez részben ennek a fogalomnak a megfelelő értelmezése adja a kulcsot; sőt, nem pusztán filológiai vagy szűkebb szakfilozófiai kérdésről van szó, hanem a tapasztalat, az emberi létezés mélyebb megértéséhez ennek a fenoménnek (a *Vergegenwärtigung*nak) a közelebbi tisztázása segít hozzá bennünket. Ezzel rögtön meg is érkezünk ahhoz a nehézséghez, hogy miképpen is fordítsuk magyarra ezt a szót. Popovics elveti a hagyományos magyar fordítási kísérleteket (prezentáció, reprezentáció, megjelenítés, jelenvalóvá

tétel stb.), mondván, hogy ezek egyfelől éppen a husserli kifejezésben rejlő – a szerző szerint szándékos – kétértelműséget, ezzel egyúttal: játékoságot semlegetik; másfelől – mindenekelőtt a *Vergegenwärtigung*nak a jelenhez kapcsolásával – a szerzőt egy olyan, a Husserl-értelmező tradícióban régóta meggyökeresedett metafizikai olvasatba helyezik vissza, amely egy közelebbi olvasat számára nagyon is kérdésesként lelepleződhet le. A könyv a *Vergegenwärtigung* magyarítására a következő megoldást ajánlja: *prezentifikáció*. A prezentifikáció valami olyat tesz jelenvalóvá, mely maga soha nem volt jelen, mely a tudatos, kikristályosult tapasztalathoz, gondolkodáshoz, megismeréshez képest örök utólagosságban, vagy éppen behozhatatlan előzetességben van. A prezentifikáció révén a távollét olyan jelenként válik hozzáférhetővé, mondja Popovics egy lévinasi megfogalmazást idézve, mely maga soha nem volt jelen. A prezentifikáció fogalmában, írja a szerző, egy olyan játékoság rejlik, mely mind Husserl, mind a tapasztalat mint olyan alapszerkezetét illetően a mélyebb megértés feltétele: nevezetesen, hogy *a prezentifikáció sem nem a jelenlét, sem nem a távollét egyszerű megjelenítése,*

hanem a köztük lévő távolságot, a kettő közti állandó, feszültségelteli s egyúttal termékeny kommunikációt juttatja kifejezésre. Ehhez hozzá kell tenni azt, hogy Popovics könyve nem utolsó sorban – mint arra az előbb utaltam – egy polemikus mű; mindenekelőtt azzal a Derridánál, és másoknál is megfogalmazódó váddal száll szembe, mely szerint Husserl „a jelenlét metafizikáját” úzi, és a prezencia primátusát hirdeti meg a lefokozott, pusztá fogyatékossgá vagy hiányállapottá degradált távolléttel szemben. A szerző azonban nem pusztán azt mondja ezzel szemben, hogy a filozófiai tradícióban kevés gondolkodót lehet annyira a „távollét filozófusának” mondani, mint éppen Husserlt – bár erre utaló megfogalmazásokkal is találkozunk a könyvben. Ezzel együtt és ezen túlmenően azt hangsúlyozza, hogy Husserl pontosan azt a dinamikus és feszültségelteli viszonyt próbálta meg kifejezésre juttatni, ami jelenlét és távollét között áll fenn; és ami nélkül sem tapasztalat, sem létezés nem volna lehetséges. Husserl filozófiájának, vallja Popovics, igazi nóvumát és radikalitását éppen a lét és tapasztalat ezen ambivalens, többértelmű felfogása adja.

A könyv következetesen végighalad Husserl legfontosabb publikált¹ vagy publikációra szánt műveinek, illetőleg a kéziratok hagyatéknak a leginkább témába vágó fejtegetésein. A szerző alaposan ismeri a primer és a legfontosabb szekunder irodalmat egyaránt. A szerző és a téma vizsgálata során különösen a francia fenomenológiai és tágabb filozófiai hagyományt tartja szem előtt. Kreatívan, inspirálóan kezeli mind az elsődleges, mind a másodlagos irodalom szövegeit. Értelmezései, következtetései, noha helyenként meglepőek lehet-

nek, véleményem szerint azonban egyszer sem erőltetettek. Popovics, jóllehet él az interpretáció szabadságával, semmi olyat nem helyez bele a szövegekbe, ami legalább a potenciális következmények, következtetések szintjén nem rejlene bennük maga is. Ha figyelmesen követjük a szerző szoros olvasatát a tárgyalt művekről, írásokról, pontosan arról győződhetünk meg, hogy a napvilágra segített belátások és konklúziók az adott szövegek gondolatvilágának szerves részét alkotják.

A kötet négy nagyobb tematikus részből áll (I. *Interszubjektivitás*, II. *A temporalitás és a prezentifikáció*, III. *A fantázia, a kép és a prezentifikáció*, I/IV. *Interszubjektivitás*),² amihez tartozik két exkurzus (I. *A Leib*, II. *A nyelv*) és két függelék/appendix (I. *A Bernai kéziratok*, II. *A Dolog és tér*). Az első rész egy olyan művet elemez, mely a francia nyelvű recepció számára is alapvető fontossággal bír: a *Kartéziánus elmélkedéseket*. Husserlnek ez az 1929-es könyve³ már tartalmazza az összes, Popovics monográfiája számára irányadó témát és gondolatot: alteritás, temporalitás, passzivitás, semlegességi modifikáció, testiség, a jelenlét és távollét közti játék, mint minden lét és tapasztalat képződésének és megjelenésének alapfeltétele. Popovics értelmezésében csak ezeknek a mozzanatoknak az összeszövődése, ezek így együtt alkotják minden lét és tapasztalat teljességét – ehhez még egy további elemet fog hozzátenni később, a harmadik részben: a képiség

² A negyedik rész számozása szintén I., lévén a szerző itt visszatér az interszubjektivitásnak az első részben tárgyalt témájához; csak míg az első részben a témát a *Kartéziánus elmélkedések* elemzésén keresztül járta körül, ebben a negyedik részben az Interszubjektivitás-kötetek szövegei (*Husserliana* 13–15) vannak a középpontban.

³ Mely először 1932-ben, Emmanuel Lévinas és Gabrielle Peiffer francia nyelvű fordításában jelent meg.

¹ Érdekes módon a *Formális és transzcendentális logika* (1929) kimarad – amiben pedig szintén lehet találni a problémával összefüggő fontos eszmefuttatásokat.

és képtudat szerepét a tapasztalat konstitúciójában. Az első részt követő további tematikus részekben, exkurzusokban és függelékekben, sorra veszi azokat az egyes különös alapmozzanatok, amelyek a maguk egyedi módján járulnak hozzá a lét és tapasztalati megjelenés konkrétitásának és gazdagságának konstitúciójához, (így végighalad időtudat, fantázia, képtudat, passzivitás, a különböző interszjektív tapasztalatok, nyelviség, térbeliség stb. konkrét elemzése). Behatóan ismerteti a Husserl álláspontjában bekövetkezett változásokat, illetve a filozófiai recepció egyes, az adott téma szempontjából meghatározó fontosságúnak tekinthető szerzőit, írásait.

A szerző, részben Husserl és az őt követő, illetve hozzá kapcsolódó/kapcsolható gondolkodók nyomán, részben saját filozófiai koncepcióját képviselve, mindenütt felmutatja a létben és a tapasztalatban jelentkező meghasonlottságot, *Spaltungot*, mindenekelőtt jelenlét és távollét meghasonlottságát. A számos olvasó és értelmező számára bevettnek számító nézet szerint Husserlnél mindenütt a jelenlét primátusára, az üres intenciók eleven, jelenvaló szemléletekkel történő betöltésére megy ki a játék, és a távollét csupán parazita létforma, melyet ideális esetben teljesen ki lehetne, illetve ki *kellene* küszöbölni. Ezzel szemben Popovics azt mutatja meg, hogy a távollét Husserl számára minden lét és tapasztalat nélkülözhetetlen és kiküszöbölhetetlen alkotóeleme. Sőt, többet is megmutat: Popovicsnál nem egyszerűen jelenlét és távollét mindenütt jelentkező meghasonlottságáról van szó, hanem a kettő bensőséges összeshövődéséről. Egy további lépésben: *meghasonlottság és összeshövődés összeshövődéséről*, arról, hogy e kettő szervesen összefonódik egymással, átjárja egymást az ontikus és tapasztalati megjelenésekben.

Nem pusztán távolságtartó, a husserli filozófia egyes alaptémáit hűvösen taglaló

műről van szó, hanem egy nagyon is *polemikus* írásról. A szerző több évtizedes, megszilárdult és a tradícióban mély gyökeret eresztett előítéletekkel száll szembe. *Ha van fő ellensége* a könyvnek, az Derrida, legalábbis Derridának az a súlyos, és a francia és tágabb nemzetközi Husserl-recepciót mindmáig meghatározó ítélete, mely szerint Husserl a jelenlét metafizikájának volt a foglya. Popovics azt mutatja meg, hogy ez az ítélet már a Husserl életében publikált írások alapján is méltánytalannak mondható; noha ezen szövegek esetében azért szükség van bizonyos interpretációs készségre és hermeneutikai jóindulatra, hogy kimutassuk azokat a mozzanatok Husserlnél, melyek szétfeszítik a jelenlét metafizikájának kereteit. A publikálatlan írások, a kéziratos hagyatéék alapján azonban ez a vád egyértelműen és világosan cáfolható. A *második* kritikai vonal a könyvben Heidegger Husserl-kritikája ellen irányul, amely szerint Husserl nem tudott kitörni az újkori tudatfilozófiák ketrecéből; végig a tudat immanenciáját helyezte előtérbe a tudaton túli lét transzcendenciájával szemben, és végig megtartotta szubjektum és objektum kettősségét.⁴ Popovics ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy Husserlnél, a tudatfilozófia terminológiája és felszíne alatt valami olyan bontakozik ki, és áll össze egységes alakzattá, koherens állásponttá mindenekelőtt a kutatási kéziratokban, ami alapjaiban mond ellent Hei-

⁴ Megjegyzendő, hogy az idős Heidegger némileg enyhített Husserl-kritikáján, igaz, úgy, hogy közben a saját szerepét hangsúlyozta a Husserl felfogásában bekövetkezett, általa vélelmezett változásban. A Zollikoni szemináriumok szövegében, 1966. márciusi keltetéssel a következő megjegyzést olvashatjuk: „Husserl egyébként a »Lét és idő« (1927) megjelenése után kartézianus pozícióját bizonyos mértékig feladta. 1930 óta kézírataiban felbukkant az »életvilág« kifejezés.” (Heidegger 1987. 187.)

degger imént vázolt kritikájának, és cáfolja meg azt. Husserlnél tudati intenció és lét eredeti összefonódásáról van szó, a tudati struktúrák és események leírásában végső soron magának a létnek a mozgalmasságát és dinamikáját tárja fel Husserl. Itt első-sorban a *passzivitás* fenoméne bír kulcsfontosságú jelentőséggel, mely az elemző számára nyilvánvalóvá teszi, hogy a tudat eredendően rá van utalva a lét megjelenésére, s hogy a tudat maga nem más, mint az a mód, ahogyan a lét távolságot teremt önmagához képest, és megnyílik önmagára. Végül a *harmadik* fő kritikai motívum a könyvben a *nyelv* szerepének hangsúlyozása Husserlnél. Szintén régi, szinte magától értetődőnek és cáfolhatatlan bizonyosságnak számító tétel az Husserl kapcsán, hogy nála a nyelv csupán alárendelt szereppel bír; az ideális gondolatok egyfajta külsődleges öltözéke, amelyet tényleg ugyanakkora tetszőlegességgel cserélgethetünk, mint az alsóneműnkét.⁵ Ezzel szemben mutatja meg Popovics, hogy Husserlnél a nyelv, mint nyelvi kifejezések összefüggő rendszere, meghatározó, lényegi része a tapasztalatnak és a gondolkodásnak. Husserlnek ezen meggyőződésének az Interszubsztantívum-kötetek (*Husserliana* 13–15), a *Logikai vizsgálódások* átdolgozásához készült kéziratok (*Husserliana* 20/1–2), valamint az 1908 nyári szemeszterben tartott *Előadások a jelentésről* című előadás (*Husserliana* 26) alapján világosnak kellene lennie.

A mű fő témái, ahogy láttuk, a temporalitás, az alteritás, a képtudat, a fantázia, a nyelv, a test. Ezek a problémák végigvo-

⁵ Nem kisebb tekintélyű könyvben olvassuk a következő sorokat Husserl nyelvfelfogásáról, mint Bernet, Kern és Marbach azóta kanonikusnak számító Husserl-monográfiájában: „a nyelvi jel pusztán szekundér, jelentéssel ellátott külsődleges ruha, az ideális jelentés ellenben a nyelvi kifejezés lényegi magva” (Bernet–Kern–Marbach 1989. 156).

nulnak a könyv valamennyi szinkronikus és diakronikus (azaz az egymás után keletkező szövegeket, majd a későbbi szerzőket, valamint magukat az egyes szövegeket vizsgáló) elemzésén. A monográfia ezzel együtt sehol nem válik önméltóvá: a kontextus, amelyben az egyes fogalmakat, fenoméneket vizsgálja, folyamatosan változik; a korábbi témákat, kérdéseket mindig új összefüggésben veszi szemügyre újra, és ezzel a tárgyalat fogalmak mindig újabb oldalukról mutatkoznak meg. Az új összefüggésekben mindig többet tudunk meg róluk, mint korábban. Az előbb említett alapfogalmakon, alaptémákon túlmenően van néhány olyan meghatározó, irányadó kifejezés, mely mindig meghúzódik az elemzések háttérében (és előtérében), és együtt átfogóan szervezik az egész írás gondolatmenetének formálódását. Három ilyen alapvető, uralkodó terminust kell kiemelnünk: *passzivitás*, *semlegességi modifikáció és disszemináció*. A *passzivitás* Husserlnél, és Popovics felfogása szerint is, minden lét, minden aktivitás végső alapja és származási helye. Husserl genetikus fenomenológiájának alaptétele, mely szerint „nincs aktivitás passzivitás nélkül”, Popovics számára is irányadó. A következőképpen fogalmaz: „Husserl szándéka nyilvánvaló: passzivitás nélkül nem lehetséges idő, nem lehetséges észlelés – és szubsztantívum sem” (Popovics 2014. 100). Ez az az eredeti közeg, melyből minden konkrét fenomén és tárgyiaság kiemelkedhet, és minden énszerű folyamatnak és aktusnak is ez szolgál alapul. Minden magasabb rendű, kikristályosodott adottság, sőt kettősség is ebben az eredeti médiumban, a passzív szintézis szférájában képződik meg; jelenlét és távollét kettőssége is. Ezért lehet a passzív szintézisként tekintett prezentifikáció is ennek a szférának az eredeti működésmódja.

A semlegesség, illetve a semlegességi modifikáció Husserlnél eredetileg egy-

aránt jellemezte a tapasztalat egyik lényegi mozzanatát, mozgását, másfelől alapvető módszertani jelentősége is volt. A naiv tudatélet szintjén a semlegesség Husserlnél tipikusan a fantázia és a képtudat kontextusában merült fel: mint az eleven érzéki szemléletben jelentkező léttételezés semlegesítése, felfüggesztése, hatályon kívül helyezése. A semlegesség itt azt jelentette, hogy a megjelenő dologgal, helyzettel vagy eseménnyel szemben nem élünk a léttételezés gesztusával. Módszertani szinten, metodológiailag tudatosan, reflexíven kimunkált formában, a semlegesség, illetőleg semlegesítő módosítás a fenomenológiai epokéhoz, illetve redukcióhoz kapcsolódó motívumként jelentkezett. Zárójelbe tesszük (hatályon kívül helyezzük, felfüggesztjük, „játékon kívülre” tesszük stb.) a fenoménnel kapcsolatos természetes beállítódásbeli meggyőződéseinket, vélekedéseinket, értékeléseinket stb. Semlegesítjük az utóbbiakat. Csak az érdekel, *ami* megjelenik és *ahogyan* megjelenik. Az epokhé, ami felfüggeszt vagy zárójellez, a dologgal kapcsolatos eredeti vélekedéseinket függeszti fel vagy teszi zárójelbe. A redukció a tiszta megjelenésre, magára a fenomenalitásra redukál.

Ennél a husserli értelemnél Popovics kicsit kiterjedtebben használja a semlegesség és a semlegesítő módosítás terminusait, véleményem szerint azonban Husserl intencióival alapvetően összhangban. Popovics a két szint közti folytonosságot, átmenetet hangsúlyozza; azt, hogy a fenomenológia, általában a teoretikus tudomány területén alkalmazott redukciók, zárójellezések tulajdonképpen a tapasztalatban működő, állandóan jelentkező felfüggesztések, zárójellezések, semlegesítések és semlegesítődések meghosszabbításai. Voltaképpen csak letisztultabb, kiműveltebb technikái azoknak a természetes mozgásoknak, melyek a tapasztalat életének elidegeníthetetlen részeit

képezik, amelyek nélkül semmiféle lét és tapasztalat nem volna lehetséges. A tapasztalat a benne működő eredeti semlegesítődések, semlegesítő módosításoknak köszönheti gazdagságát, konkrétságát, egyáltalán megjelenésének tényét. Popovics szerint a *doxa*, a léttételezés, a pozíció csak a semlegesítő módosítás révén tud előállni. A szerző mindenekelőtt két ponttal összefüggésben beszél semlegesítő módosításról a természetes tapasztalat közegén belül: *az én, illetve a jelen* (ideértve az észlelés, az érzéki szemlélet eleven jelenét is) *semlegesítéséről, neutralizációjáról beszél*. Az ént semlegesíti a horizontján felbukkanó Másik, az interszubjektivitás tapasztalata, a jelent pedig semlegesíti a múlt és a mindig küszöbön álló eljövendő. Ami ezzel szervesen összefügg: az én, ahogy a jelen is, ezek által az alteritások által konstituálódik valójában, (az én a Másik alteritása által, a jelen a múlt és az eljövendő alteritása által). A semlegesség, a semlegesítő itt: az én, az önazonos szubjektum, illetve a jelen (és a jelenlét) egyeduralmának megtörése, azonosságuk felfüggesztése és hatályon kívül helyezése.

Végül a *disszemináció*. Ezt a derridai fogalmat a szerző számos, az eredeti derridai koncepcióra utaló kifejezéssel rokonítja; miközben azt próbálja megmutatni, hogy ez az elképzelés már a tapasztalat eredeti husserli elméletének is szerves sajátja. Derridánál a disszemináció egy olyan elkülönböződés, szétágazódás vagy szétzóródás, mely nem utal közös eredetre a szóró elemek vonatkozásában. Popovics folyamatosan tekintettel van erre a derridai értelemre. Nála a disszemináció döntően a következő jelentésekben szerepel: eredeti különbségképződés, a különbségek egymásba való átmenetele (a különböző elemek és adottságok egymásba való átalakulása, egymástól megfertőződése), elemek megsokszorozódása, együttesek felbomlása, majd újraegyesülése. A pre-

zentifikáció, mint semlegesítő passzív szintézis, tulajdonképpen a disszemináció mozgásának legtisztább esete és példája. A tapasztalatnak azt a lényegileg megzabolázhatatlan aspektusát teszi láthatóvá, hogy a tapasztalatban folyamatosan különbségek termelődnek, és az egymástól elkülönülő, különbözővé váló elemek állandóan átmennek és átalakulnak egymásba. A tapasztalatot jelenlét és távollét, jelen és nem-jelen, kép és leképezett, fantáziakép és fantáziatárgy, én és Másik, valamint a test belső és külső oldalának (átélt és fizikai testnek) egymásba való átmenete, átfordulása konstituálja. A husserli fenomenológia egyik legfontosabb motívumáról van itt szó, mely meghatározó jelentőségű maradt a Husserl utáni fenomenológia számára is: „A *Vergegenwärtigung*, a prezentifikáció *mint* disszemináció, *mint* ap-prezentifikáció a husserli fenomenológia legalapvetőbb belátásai közé tartozik. Ennyiben pedig kijelöli a Husserl utáni fenomenológia egyik fő csapásirányát is: a disszemináció fenomenológiáját” – olvassuk (Popovics 2014. 338 sk).

Popovics könyve nem csak az egyik legfontosabb husserli fogalomhoz (a *Vergegenwärtigung*, tehát a prezentifikáció fogalmához), valamint annak későbbi fenomenológiai, filozófiai recepciójához szolgál

alapos és részletgazdag bevezetőként, de ezt a fogalmat, és a vele összefüggő problémákat a saját jogukon teszi önálló filozófiai elemzések tárgyává. Vagyis nem csak szekunder szöveggént, elsősorban Husserlre összpontosító monográfiaként, de a saját lábán is megálló filozófiai műként is olvasható. A mű szemléletesen láthatóvá teszi a tapasztalatban (és magában a létben) jelenlévő *játékosságot* is; a különbségképződés és a különbségek egymásba való áttűnésének, más szóval *disszeminációjának* a játékát. A fenomenológia játéka itt a játék fenomenológiájává válik; amellet, hogy végig megőrzi a filozofálás komolyságát. Régen született a hazai filozófiai irodalomban ennyire játékos könyv, mely mindazonáltal mindvégig a legteljesebb komolysággal és szigorúsággal végzi elemzéseit.

IRODALOM

- Bernet, Rudolf – Kern, Iso – Marbach, Eduard 1989. *Edmund Husserl: Darstellung seines Denkens*. Hamburg, Felix Meiner Verlag.
- Heidegger, Martin 1987. *Zollikoner Seminare*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann.
- Popovics Zoltán 2014. *A prezentifikáció fenomenológiája*. Budapest, L'Harmattan.